

ביאורים

תיאור הדת המוסלמית פותח בניסיון להסביר את ייחודה של דת זו. אך לבסוף, באופן מפתיע, הוא מצביע אל עבר היהדות. הדת המוסלמית חוררת על דגלה את אמונת הייחוד. שמה מעיד על מהותה - אסלאם פירושו כניעה, הכניעה אל הא-ל האחד. בכך היא מתוקנת מן הנצרות שהגשימה את הא-ל והפכה אותו לאדם. עם זאת, המוסלמי מנסה להציג את ייחוד הדת באמצעות ציון ייחוד ספר הקוראן העומד בבסיס דת האסלאם ועל ידי הנביא מוחמד מקים הדת. מלך כוזר טוען בפני המוסלמי טענה שתחזור גם בהמשך הספר - כיצד ניתן לחבר בין האלוהים הנבדל עם האנושי הפחות והחומרי? שאלה זו, עומדת בבסיס הקושי של הכוזרי לקבל את טענות המוסלמי, והיא הבעיה העומדת בבסיס הדתות כולן - הקושי להבין את אפשרות הייחוד בין האלוהי לאנושי. המוסלמי אמנם בחר בא-ל מופשט ועליון אך עם זאת, השכר בעולם העליון הוא חומרי ומגושם לחלוטין. כיצד אפשר להסביר את הפער הזה? הניסיון הזה, לגשר על הפער שבין גשמי לרוחני יוצר מיני מצבי ביניים משונים. גם כאן, המוסלמי מתקשה לשמור על קו אחיד המסביר כיצד ניתן לחבר בין עליונים לתחתונים. הוא מנסה להסביר את עליונותו של הקוראן כדי לתת מקור אובייקטיבי לאמינות הטוען שלו, אך עבור הכוזרי המקור הזה לא מהווה מסמך משכנע בהיותו פונה לקהל היעד הערבי בלבד. לבסוף 'כנעו' המוסלמי ומשעין את אמונתו על מקור ההיסטוריה היהודי. אמנם, המוסלמי מנכס להיסטוריה המוסלמית את כל אשר נאמר על היהודים, אך בסופו של דבר ההוכחה הזאת מעודדת את הכוזרי ללכת לחפש את האמת בקרב העם היהודי, על אף מצב השפלות שהוא נמצא בהווה.

הרחבות

1. על הקוראן

קביעתנו כי ספרנו הוא דברי אלהים, והוא בעצמו מופת. הרב הנזיר כותב על טענה זו שספר הקוראן הוא "ספר מבולבל, אין סדר, ואין מוקדם ומאוחר". הוא מצטט את המתרגם של הקוראן לעברית, הרמן (צבי חיים) רקנדרוף, שאומר "לולי היה (הקוראן) כולל יסודי דת נפרצת (נפוצה), לא היה כדאי לראותו אף כי לקראו בו"...

2. הרחקת הגשמות

ואם יראה שום דבר בדבור, נפרש אותו ונאמר כי הוא דרך השאלה וקרוי. המוסלמי אומר, שבניגוד לנוצרי אמונתם מרחיקה את הגשמות מהא-ל, ואם יראה איזה דבר מדבריהם שנראה כמגשים יש לפרש אותו שהוא נאמר כמשל וכדי לקרב את שכלנו לאמונה. דעה זו של המוסלמים התפתחה מאוד אצל הפילוסופים הערבים, כאבן רושד, וכן פירשו גדולי ישראל את פשטי מקראות התורה הנראים כהגשמה, [ראה בהרחבה במורה נבוכים חלק א]. דעה זו של המוסלמים הוציאה אותם מגדר עובדי עבודה זרה, וכמו שאומר הרמב"ם בתשובה: "אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה אמונת העבודה זרה מפיהם ומלבם, והם מייחדים לא-ל יתברך יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי" [הוצאת 'מקיצי נרדמים' סימן שסט].

שאלות לדין

המוסלמי מתאר את הגמול על מעשי האדם בעולם הזה. האם גם עבודת ה' שלנו נובעת משכר ועונש, גן עדן וגיהינום?

מדוע ריה"ל הזכיר את שיטת הפילוסוף, הנוצרי והמוסלמי? מה למדת מכך?

עיקרי האיסלאם

אחר כן קרא לחכם מתכמי האסלאם ושאל אותו על דעתו ומעשהו. ואמר: אנתנו מקימים היחוד והקדמות לאלהים, והחדוש לעולם, והיחוס אל אדם ונח, ושוללים הגשמות לגמרי, ואם יראה שום דבר בדבור, נפרש אותו ונאמר כי הוא דרך השאלה וקרוי. עם קביעתנו כי ספרנו הוא דברי אלהים, והוא בעצמו מופת, מחיבת עלינו קבלתו בגלל עצמו, מפני שאי אפשר לאדם לחבר פמווהו, ולא פמו פסוק מפסוקיו. ונביאנו הוא חותם הנביאים, ומבטל כל תורה שקדמה, וקורא האמות פלן אל האסלאם. וגמול הנשמע, השבת רוחו אל גופו בגן ועדן, ותענוגות שאינם נפסקים במאכל ומשתה ותשמיש וכל מה שיתאווה, וגמול הממנה השבתו אל אש שלא יכלו ענוייה לעולם.

דחיית המוסלמי

ו ואמר לו הפוזרי: הנה מי שרוצים להדריכו בדבר אלהים, ושיתאמת אצלו כי אלהים מזביר עם בשר ודם, והוא מרחיק זה, צריך שיקימו אצלו דברים מפרסמים שאין דחיה להם, ובקשי יאמת אצלו שאלהים כבר דבר עם אדם. ואם ספרכם מופת, הרי הספר ערבי, ואין מבחין במופתו ופלאו לועז פמוני, וכאשר נקרא באזני לא הבדלתי בינו ובין זולתו מן הדבור הערבי.

ו ואמר לו החכם: כבר נראו על ידו מופתים, אבל הם לא הושמו ראיה לקבלת תורתו.

ה אמר הפוזרי: לא תנוח הדעת להודות שהאלוה מתחבר אל בשר ודם אם לא במופת שיהפכו בו העצמים, ואז נדע שזה לא יוכל לעשותו אלא מי שפרא את הדברים מלא דבר, ושיהיה אותו הענין לפני המונים, וראהו בעיניהם, ולא יגיע אליהם בספור ומסרת, ושיחקר זה ויפחו בחינה אחר בחינה, עד שלא יעלה על הדעת שיש דמיון או פשוף, ובקשי תקבלנה הנפשות הדבר הגדול הזה, רצוני לומר שפורה העולם הזה והעולם הבא והמלאכים והשמים והמאורות יתחבר אל הרפש המטנף הזה, רצוני לומר: האדם, וידבר עמו וימלא משאלותיו ובקשותיו.

יחסם לישראל

ט ואמר החכם: הלא ספרנו מלא מספורי משה ובני ישראל, ואין דחיה למה שעשה לפרעה, ובקיעת הים, והצלת מי שרצה אותו והטבעת מי שקצף עליו, ואחר כך המן והשלו במשך ארבעים שנה, ודבורו עם משה בנהר, והעמדתו השמש ליהושע, והנחילו לו נצחון על הענקים. ומה שהיה קדם לכן מן הפובול, ומתפכת אנשי לוט. הלא זה מפרסם, ואין חשד בו לתחבולה ודמיון.

הפניה ליהודים

י אמר הפוזרי: רואה אני בודאי שאני מוכרח לשאל את היהודים, לפי שהם שארית בני ישראל, כי אני רואה שהם הראיה שיש לאלהים תורה בארץ.

מקימים היחוד והקדמות - מאמינים באחדות ה' ושה' קדמון. **היחוס** - של האנושות. **הגשמות** - הגשמת הבורא. **שום דבר** - ביטוי שמשמעו הגשמת הא-ל. **בדיבור** - בתורת דת האיסלאם. **השאלה** - משל. **ספרנו** - הקוראן. **מופת** - ראיה על אמיתותו. **ונביאנו הוא חותם הנביאים** - מוחמד הוא הנביא האחרון. **וגמול הנשמע** - שכר המציית לדת האסלאם. **ושיתאמת** - שיתברר לו כאמת. **והוא מרחיק** - מתקשה להאמין בכך. **לועז** - דובר שפה זרה (שאינה שפת הקוראן). **על ידו** - 'נביא' האיסלאם. **לא הושמו ראיה** - המופתים אינם משמשים כראיה לאמיתת האיסלאם.

ביאורים

הפגישה עם החבר היהודי, שנדחתה בגלל המצב השפל של היהודים, נפתחת בהפתעה מוחלטת שכמעט ומביאה את מלך כוזר לסוב על עקבותיו ולחזור בו מהחלטתו. היהודי משעין את אמונתו דווקא על החוויה ההיסטורית-לאומית שמייחדת את עם ישראל. לדבריו הוא מאמין באלוהי האבות - אברהם, יצחק ויעקב אשר השגיח עליהם, גאל את צאצאיהם ממצרים, השגיח עליהם במסעם במדבר והכניסם אל הארץ לאחר שנתן להם את תורתו. המלך לא מוצא בדברי החבר טעם שכן דבריו כלל אינם נוגעים אליו. דבריו לכאורה נוגעים רק אל העם היהודי וציווי האל-נוגע רק אליו. 'האם לא עדיף היה להתחיל בהסבר קוסמי אודות בריאת העולם או הוכחה אחרת המחייבת להאמין מעל לכל ספק שיש להאמין בא-ל ולהישמע לציוויו? תמה מלך כוזר. אלא שכאן נעוץ ההבדל בין היהדות לבין שיטה רעיונית אחרת. רובנו נוטים להסביר את אמונתנו על ידי הוכחות מבריאית העולם והאדם. הבעיה בכל רעיון שכזה היא שאין בידינו הוכחה ברורה בעניין הזה. הרי איש מאתנו לא היה בשעת בריאת העולם. אף לא אחד ראה כיצד ה' ברא את אדם הראשון. כל ניסיון להסביר את האמונה בדרך זו היא פילוסופית, וככזו היא לעולם תישאר מסופקת. אמונה שמתבססת על הוכחות, משכנעות ככל שיהיו, מדברת אולי לאנשים מסוימים, אך אחרים יכולים, ובצדק - להקשות על כך ולהישאר בספק. האמונה העברית לא נשענת על בסיס רעיוני מסופק. פגישתה עם האל-הייתה מוחשית והיו לה השלכות מציאותיות. לא מדובר בהשערה, ממש כמו שאין צורך לשער האם אדם מסוים קיים כאשר אני נפגש איתו פנים אל פנים. לאחר דברים אלה נפתח לב המלך להמשיך לשמוע את דברי ההיגיון של החבר. היגיון השונה מכל מה שידע והכיר אי פעם.

הרחבות

1. תמצית דברי החבר - קול יהודה

הקול יהודה מבאר שבדברי החבר הראשונים מוזכרים יסודי האמונה שאותם יבאר החבר במהלך כל הספר: א. דבקות העניין האלוהי בעם ישראל - אָנִי מֵאֲמִין בְּאֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַמוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם. ב. חשיבותו של עם ישראל - כמו שאמרנו לעיל. ג. ארץ ישראל - וְנִתַּן לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן. ד. תורת ישראל - וְשׁוֹלַח מִשָּׁה בְּתוֹרָתוֹ. הרב הנזיר מוסיף עוד שלוש עיקרים: ה. הנבואה - וְאַחַר כֵּן אֶלְפֵי נְבִיאִים אַחֲרָיו. ו. נצחיות התורה - מִחֻקִּים אֶת תּוֹרָתוֹ. ז. שכר ועונש - בְּיַעֲרֹד טוֹב לְמִי שֶׁיִּשְׁמֹר אוֹתָהּ וְיַעֲרֹד רַע לְמִי שֶׁיַּעֲבֹר עָלֶיהָ. ומסכם בעל קול יהודה ש"פרשה זו קטנה הרי היא כל תורת החיבור כולה".

2. חולשת הראיות השכליות במציאות ה'

זֶה שְׂאֵתָה אוֹמֵר הִיא הַדַּת הַהֶקְשִׁית... וְטְמוּנִים בָּהּ סְפָקוֹת רַבִּים. החבר מחלק את הטענות השכליות לשלושה; א. מופת - טענה מוצקה לא עוררין. ב. טענה המניחה את הדעת. ג. טענה שאינה מספקת. בהמשך הספר, במאמר רביעי סימן ג, החבר תוקף את הטענות השכליות שוב ואומר ש"הראיות מטעים ומן הראיות יבוא אדם לאפיקורסות ולדעות מופסדות", ואף חושש שהמלך יקבל את כל טענות הפילוסופים כאמת ללא עוררין ("וזהו מה שהייתי מפחד עליך מהפיתוי ומנוחת הנפש על דעותם, למה שנתברר מהם המופת בחכמות ההרגליות וההיגיון, בטחו הנפשות על כל מה שאמרוהו... "מאמר חמישי אות יד). הוא ממשיך לתאר שם את חולשת האמונה המתבססת רק על הכרה שכלית. אך החבר אינו נגד השכל. ההפך הוא הנכון. עיין לקמן אות סז שם אומר החבר: "חלילה שתבוא התורה במה שידחה ראייה או מופת" וכן באות פט "חלילה לא-ל מהשקר, ושיבוא בתורה מה שהשכל מרחיק אותו". אך אינו רוצה שלשכל תהיה בלעדיות בבסיס האמונה.

שאלות לדיון

בראשית דבריו על האמונה, החבר מדבר על עם ישראל ולא על התורה. איך נכון להתייחס לאדם מישראל כשאינו מחובר לתורה?

מלך כוזר מזלזל בדברי החבר עוד לפני שהוא הסביר את עמדתו. מדוע ריה"ל בחר להכניס עניין זה לספרו? למה המצב הפיזי משפיע כל-כך על אמינות האמונה?

עיקרי אמונת ישראל

אחרי כן קרא לחבר מחברי היהודים ושאל אותו על אמונתו.

יא וְאָמַר לוֹ: אָנִי מֵאֲמִין בְּאֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַמוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בְּאוֹתוֹת וּמוֹפְתִים, וּמְכַלְכֵּלִם בַּמִּדְבָּר, וְנִתַּן לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן, אַחַר שֶׁהַעֲבִירִם אֶת הַיָּם וְהִרְדַּן בְּמוֹפְתֵיכֶם, וְשׁוֹלַח מִשָּׁה בְּתוֹרָתוֹ, וְאַחַר כֵּן אֶלְפֵי נְבִיאִים אַחֲרָיו מְחַזְקִים אֶת תּוֹרָתוֹ בְּיַעֲרֹד טוֹב לְמִי שֶׁיִּשְׁמֹר אוֹתָהּ וְיַעֲרֹד רַע לְמִי שֶׁיַּעֲבֹר עָלֶיהָ. וְאָנֹכִי מֵאֲמִינִים בְּכָל מַה שֶׁכָּלוּל בְּתוֹרָה, וְהַדְּבָרִים אֲרָפִים.

ההבדל בין שאר הדתות לאמונת ישראל

יב אָמַר הַפּוֹדֵר: כִּבְר גְּמַרְתִּי אִמָּר שְׁלֵא אֲשַׁאל יְהוָה, מִפְּנֵי שֶׁיִּדְעֵתִי בְּאַבְדֹן רְשָׁמִם וְחֶסְרוֹן יְדֵעוֹתֵיכֶם, כִּי הַמְּסַפְּנוֹת לֹא הִשְׁאִירָה לָהֶם דָּבָר רָאוּי לְשִׁבְחָת. וְהֵלֵא הָיָה לָךְ לוֹמֵר, הַיְהוּדִי, כִּי אֶתָּה מֵאֲמִין בְּבוֹרָא הָעוֹלָם וּמְסַדְּרוֹ וּמְנַהִיגוֹ, וּבְמִי שֶׁבְּרָאָה וְזָנָה, וּמַה שֶׁדוֹמָה לְאַלֵּה הַתְּאֵרִים, אֲשֶׁר הֵם טַעֲנַת כָּל בַּעַל דָּת, וּבְגִלְגָּלָה הוּא רוֹדֵף הָאָמֶת וְהַצְדֵּק, לְהַדְמוֹת לְבוֹרָא בְּחֻקְמֵתוֹ וְצִדְקוֹ.

יג אָמַר הַחֲבֵר: זֶה שְׂאֵתָה אוֹמֵר הִיא הַדַּת הַהֶקְשִׁית, הַמְּנַהֶגֶת, מִבֵּיא אֶלֶיָּה הָעֵינָן, וְטְמוּנִים בָּהּ סְפָקוֹת רַבִּים. וְשַׁאֵל הַפִּילוֹסוֹפִים עָלֶיהָ, וְלֹא תִמְצָאֵם מְסַפְּיָמִים עַל מַעֲשֵׂה אֲחָד וְלֹא עַל דְּעָה אַחַת, מִפְּנֵי שֶׁהֵן טַעֲנוֹת יֵשׁ מִהֵן שִׁינְיָלוּ לְהַעֲמִיד עֲלֵיהֶן מוֹפֵת, וְיֵשׁ מִהֵן שִׁינְיָחוּ אֶת הַדְּעַת בְּהֵן, וְיֵשׁ מִהֵן שֶׁלֹּא יִנְיָחוּ אֶת הַדְּעַת בְּהֵן, כֹּל שֶׁפֶן שְׂאִין עָלֶיהֶן מוֹפֵת.

יד אָמַר הַפּוֹדֵר: רוֹאָה אָנִי דְּבָרֶיךָ, הַיְהוּדִי, יוֹתֵר מִתְקַבְּלִים מִפְּתִיחָתֶם, וְהִיִּיתִי רוֹצֵה שְׂתוֹסִיף. טו אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל פְּתִיחַת דְּבָרֶיךָ הִיא הַמוֹפֵת. יֵתֵר עַל כֵּן, הִיא הַרְאָה, וְאִינָה צְרִיכָה רְאִיָּה וּמוֹפֵת.

טז אָמַר הַפּוֹדֵר: וְאִיךָ זֶה?

יז אָמַר הַחֲבֵר: הַרְשָׁה לִי לְהַקְדִּים הַקְדָּמוֹת, כִּי אָנִי רוֹאָה אוֹתָךְ בּוֹזֵה אֶת דְּבָרֶיךָ וּמְזַלְזֵל בָּהֶם. יח אָמַר הַפּוֹדֵר: הַקְדָּם הַקְדָּמוֹתֶיךָ וְאֲשַׁמַּע.

חבר - כינוי לתלמיד חכם. **ביעוד טוב** - הבטחה לשכר טוב. **גמרותי אמר** - החלטתי. **באבדן רשמים** - אינם ניכרים בעולם. **זה שאתה אומר** - ההנחות שהציג המלך כבסיס לאמונה בדת. **הדת ההקשית, המנהגית** - דת המבוססת על הגיון אנושי (הדתות הנהוגות הן כאלה). **מופת** - הוכחה חותכת [הערת הרב שילת]. **שיניחו את הדעת** - טענות שמסתבר לקבלן אך אין עליהם ראיות חותכות. **פתיחת דברי** - לעיל בסעיף י"א. **הראיה** - אמונתנו מבוססת על ראייה ממשית, נפגשנו עם הקב"ה ביציאת מצרים ומעמד הר סיני. **בוזה** - מבזה.

ביאורים

משל מלך הודו פותח בפנינו פתח להבנת העיקרון שאותו למדנו בפסקה הקודמת. מתי דבר נעשה רלוונטי עבורנו? החבר מוכיח שרק כאשר אנו זוכים ליחס ישיר הנוגע אלינו, היחס הזה מחייב אותנו להתייחסות. לכבד את המלך על צדקותו רק בגלל שאנשי מדינתו מתנהגים בצורה ראויה להערכה, זו בקשה משונה, וניתן להקשות עליה משני פנים: א. ייתכן שיש להם מלך אך התנהגותם לא נובעת מצדקותו אלא מטבעם הטוב. ב. ייתכן שאין להם מלך כלל. אך כאשר המלך שולח אליי מתנות ומעניק לי מטובו באופן ישיר, אזי הספק שהיה לי בתחילה נפתר. כעת, ברור לי מעל לכל ספק שישנו מלך ושמעשיו נוגעים אליי ישירות. לא מדובר בהשערה, לא מדובר במחשבה ובהנחה. זוהי הוכחה חותכת. בדרך זו מסביר החבר לכוזרי את יתרון האמונה העברית. בכך שהיא איננה מתחילה מהשערות אלא מחוויות מוחשיות שלא ניתן להתכחש אליהן. יש מלך ודבריו גם נוגעים אליי! רק לאחר שדבר זה נתברר לנו, נבנית קומה נוספת בעולם האמונה - האמונה במה שאינני מכיר ושידיעתי אותו נגזרת מן הדברים שראיתי במו עיני. שתי הקומות האלה בונות את עולם האמונה היהודי עד ימינו אנו. האחת - ההתגלות ההיסטורית של ה' אל עמו - יציאת מצרים, מתן תורה ויתר מאורעות ההשגחה עד לכניסתם לארץ, והשנייה - המסורת המונחלת מדור לדור ומתבססת על ההתגלות ההיסטורית. שתי הקומות האלה גם יחד בונות את עולם האמונה השלם - פנייה אלוהית אל האדם ולאחר מכן פניית האדם לחקור ולהתחקות אחרי הפנייה האלוהית אליו. ללמוד על הנסתר מתוך מה שהתגלה.

לאחר שהבנו שבסיס היהדות הוא המפגש שחוינו ביציאת מצרים ומתן תורה, מובן הדבר שאין היהדות שייכת אלא לעם ישראל בלבד שחווה מפגש זה. המלך תמה על הדבר, והתשובה שיעניק לו החבר תשנה את כל תפיסת עולמו.

הרחבות

1. אמינות המסורת העוברת מדור לדור

התאמתה אצלם הראייה היא, ואחר כך המסורת הרצופה, אשר היא פראייה. ראשונים נוספים כותבים את היסוד הזה: ה"ס"ג כותב בהאמונות והדעות [מאמר ג] "כבר אמרו בספרים כי ההגדה הנאמנת אמת, כאמיתות הדבר המושג בראות", וכן כותב בעל חובות הלבבות בהקדמתו לספרו: "והשערים שפתחם הבורא לדעת תורתו ודתו הם שלושה: האחד מהם השכל הניצל מכל פגע, והב' - ספר תורתו הנתונה למשה נביאו, והג' - הקבלות שקבלנו מקדמונינו", וכן הרמב"ן בפירושו לתורה מבאר למה הקבלה כה חזקה: "כשתגיע אלינו התורה מפי הגבורה לאוזנינו ועינינו רואות איה שם אמצעי, נכחיש כל חולק וכל מספק, ונשקר אותו, לא יועילו אות ולא יצילונו מופת מן המיתה בדינו, כי אנתחו היודעים בשקריותו. זהו שאמר שם "וגם כך יאמינו לעולם" [שמות יט, ט], כי כשנעתיק גם כן הדבר לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק כאלו ראוהו כל הדורות, כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דבר הבל ואין בם מועיל. והם לא יסתפקו (לא יהיה להם ספק) כלל בעדותנו שנעיד להם, אבל יאמינו בוודאי שראינו כולנו בעינינו, וכל מה שסיפרנו להם" [דברים ד, ט].

2. מעמד הגרים

ומי שמצטרף אלינו מן האמות רק ישיג מהטוב שלנו, ולא יהיה שוה עמנו. החבר מתייחס גם בהמשך להבדל בין ישראל לגרים בעניין הנבואה וכן כותב: "ועם כל זה לא ישתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה" [אות קטן]. לעומת זאת משתמע מהרמב"ם שכן תתכן נבואה אצל גרים ואפילו אצל גויים! שהרי כותב באיגרת תימן: "שלא נאמין בנבואת זיד ועמר - אין זה בשביל שאינם מישראל, כמו שחושב ההמון, עד שנצטרך לדייק ממלת 'מקרבך מאחריך', שהרי איוב וצופר ובלדד ואלפיו ואליהוא כולם אצלנו נביאים ואף על פי שאינם מישראל... אבל נאמין בנביאי או נכחישהו מצד נבואתו ולא מצד יחוסו".

שאלות לדיון

המלך מסכים שאילו מלך הודו היה שולח לו תשורות ותרופות הוא היה מקבל עליו את מרותו. האם נכון למדוד את האמת על פי התועלת שיוצאת לי ממנה? לפי דברי החבר, ראיית הפלאים בזמן יציאת מצרים מחייבת את עם-ישראל. מה מקומה של הדת בחיינו? האם אני מחובר אליה או שמא מחויב לה?

ט אמר החבר: אלו נאמר לה פי אדוני הדו איש חסיד, ראוי לה לגדלו ולרומם שמו ולספר מעשיו, בגלל מה שמגיע אליה מצדק אנשי ארצו ומעלת מידותיהם וישר משאם ומתנם, האם היה זה מתייב אותה?

כ אמר הפוזרי: ואיר יחבני, ויש להסתפק באנשי הדו האם צדקם מעצמם ואין להם מלך, או צדקם מחמת מלכם, או שהדבר משני הפנים יחד?

כא אמר החבר: ואם היה מביא לה שלוחו תשורות הדיות, אין לה ספק שאינן נמצאות אלא בהדו בארמונות המלכים, עם כתב שיש בו עדות שהוא מאתו, ועמו תרופות שהן מרפאות אותה מחלייה, ושומרות בריאותה, וסמי מות לשונאיה ואויביה, תצא נגדם בהם ותמית אותם מבלי הכנות וכלי מלחמה, ההיית מתחייב להשמע לו?

כב אמר הפוזרי: כן, והיה סר ממני הספק הקודם האם יש להדו מלך אם לא, והייתי מאמין ששמלכותו ודברו מגיעים אלי.

כג אמר החבר: ואם תשא אל עליו, במה תתארהו?

כד אמר הפוזרי: בתארים אשר התאמתו אצלי במראה עינים, ואחר כן אצרה אליהם אותם שהיו מפרסמים והתבררו על ידי אלה האחרונים.

כה אמר החבר: ועל דרך זו השיבותיה פאשר שאלתני. ועל דרך זו פתח משה לפרעה, הנמשל פאשר אמר לו: "אלהי העברים שלחני אליך", רצונו לומר: אלהי אברהם יצחק ויעקב, הואיל והיה ענינם מפרסם אצל האמות, ושהתחבר אליהם ענין אלהי והשגית עליהם ועשה להם הנפלאות, ולא אמר לו: אלהי השמים והארץ, או בוראי ובוראה, שלחני. וכך פתח ה' דבריו אל קהל בני ישראל: "אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר: אנכי בורא העולם ובוראכם. ועל כן פכה פתחתי לה, מלך פוזר, פאשר שאלתני על אמונתה. השיבותיה במה שמתייב אותי ואת קהל בני ישראל, אשר התאמתה אצלם הראייה ההיא, ואחר כך המסורת הרצופה, אשר היא פראייה.

כו אמר הפוזרי: ואם כן, תזרתכם אינה פי אם לכם.

כז אמר החבר: אמנם כן, ומי שמצטרף אלינו מן האמות רק ישיג מהטוב שלנו, ולא יהיה שוה עמנו. ואילו היה חיוב התורה בגלל שבראנו, היו שוים בה הלכן והשחור, פי קלם בריותיו. אבל התורה היא בגלל הוציא או אתנו ממצרים והתחברו בנו, מפני שאנחנו הסגלה מבני אדם.

כח אמר הפוזרי: אני רואה אותה, היהודי, מתהפך לכמה גוונים, וכבר שב דברך להיות רזה אחר שהיה שמן.

כט אמר החבר: הרזייתו? - אשמיינהו, אם תרחיב לי לבה עד שארחיב בפרושו.

ל אמר הפוזרי: אמר מה שתמצא.

מה שמגיע - מה ששמעת. תשורות - מתנות. אותם שהיו מפורסמים - שמועות על מלך הודו שאמנם לא הוכחו לי אך מסתבר שאף הן נכונות. האחרונים - התיאורים שראיתי באמיתותם. ענינים - מעשיהם של האבות. התחבר אליהם - בנבואה. עניין אלוהי - השראת שכניה. הראיה ההיא - ראה בביאורי מילים לעיל סעיף ט"ו. המסורת הרצופה - שעוברת בקרב עם ישראל. ולא יהיה שוה עמנו - גר אינו יכול לקבל נבואה [ראה להלן מאמר ראשון, קטן]. הסגולה - הדבר הנברר, הנבחר [הערת הרב שילת]. מתהפך - משתנה. לפעמים דברך מובנים ומתקבלים ולפעמים תמוהים. להיות רזה - נמשל: תמוה ובלתי מובן.

התורה מחייבת רק את ישראל

ביאורים

הקושי העולה מדבריו של החבר, שלמדנו אתמול, הוא שלפי דבריו ציווי האל-מתייחס רק אל מי שהוא התגלה אליו. זאת תשובה שונה לחלוטין מהתשובה לה ציפה מלך כוזר. הרי הוא נמצא בתהליך חיפוש אחר אמת שאיננה פרטיקולרית אלא אוניברסלית. אמת שאיננה תלויה בזוהר מסוימת אלא יכולה להתאים לכל זהות אנושית שהיא, וכאן חוזר החבר ומפתיע אותו. בתהליך הדרגתי מסביר החבר את ההבדלים בין מדרגות הדומם, הצומח, החי והמדבר - האדם. לאחר ההסכמה שאליה זוכה מצד המלך במדרג זה, שואל החבר האם תתכן מדרגה שעולה על מדרגת האדם? תשובתו של המלך איננה מספקת את החבר. הרי גם האדם החכם ביותר איננו שונה באופן מהותי מכל אדם אחר אלא בכמות החכמה שלו. מהי אם כן מדרגה המבדילה באופן מהותי בין האדם למה שמעליו. כדי לתאר את המדרגה הזאת בוחר החבר לתאר את דמותו של משה רבנו, אשר חרג מכל התנהלות אנושית רגילה בכך שזמן רב הצליח להתקיים ללא אכילה, שתייה ושינה, גופו לא נפגע מן האש ובקע ממנו אור מיוחד, כל אלה הם תיאורים חלקיים של הנביא שהנהיג את עם ישראל והוציאם ממצרים. החידוש בדבריו של החבר היא שמדרגתו של משה איננה מדרגה פרטית. היא איננה נובעת רק ממעלתו וממדרגתו האישית. משה הוא מעין יוצא מן הכלל שבא ללמד על הכלל כולו. מדרגת משה היא המעלה הצפונה בסגולת עם ישראל כולו - סגולה שרק התגלתה במשה רבנו אך קיימת כל הזמן גם בקרב כל אחד מעם ישראל. המסר שעולה מדבריו החבר הוא שמדרגת 'כלל ישראל', כלומר - מדרגתו הרוחנית הסגולית הקיימת בתשתית זהה של עם ישראל איננה טבעית - אנושית אלא אלוהית - על טבעית. זוהי מעלה שהיא זכות אך היא גם חובה - החובה להתנהל בהתאם למעלה הרוחנית שגנוזה בסגולתם.

הרחבות

1. המדרגות בבריאה

אבל ההבדל ברב ומעט אין לו סוף, מפני שהוא הבדל מקרי, ואינו מדרגה באמת. כאן מונה החבר חמש מדרגות: א. דומם. ב. צומח. ג. חי. ד. אדם. ה. משה רבנו, שמשקף את מדרגתם העצמית של כלל ישראל. במאמר שני אות מד מחלק החבר את המדרגה החמישית לשתי מדרגות: סגולת האדם, שהיא ישראל, ולסגולת הסגולה, שאלו הנביאים והחסידים. נראה שהחלוקה היא בין הסגולה שקיימת בפוטנציאל בכל אחד מישראל לבין גילוייה בפועל שזוהי הסגולה הקיימת בנביאים ובחסידים.

2. סיפור ההיסטוריה

החבר מאריך בכך שאחת ממעלותיו של משה רבנו היא ידיעתו המפורטת בתולדות ההיסטוריה העולמית מאז בריאת העולם. הקול יהודה מבאר שגם זה מעיד על אמיתת נבואתו. שהרי "השקר צריך קיצור, כי אין לו מעמד רגליים, ואם היה גדול וארוך, בקל יפול" [ש"ת הרא"ש כלל קז סימן ו]. וכן כתב הרמב"ם במורה הנבוכים (הביאו הרמב"ן בראשית א, ה) שאריכות סיפור תולדות אדם הראשון עד משה יאמת לשומעים חידוש העולם. וכותב ש"גם זה אמת, כי אברהם איננו יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ויעיד להם על נח ובניו שראו המבול והיו בתיבה, והנה הוא עד מפי עד בענין כל המבול, ועד רביעי על יצירה, כי נח ראה אביו שראה אדם הראשון, ויצחק ויעקב ראו שם העד במבול, ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים, גם לפרעה ואנשי דורו. והאנשים בכל דור יודעים מאבותם ארבעה וחמשה דורות, מגידיים מעשיהם ותולדותיהם" [מורה נבוכים ג נ].

שאלות לדיון

בהחבר מסביר שעם ישראל הוא דרגה נוספת מעל שאר האומות. האם התורה גוענית? מדוע אנו סולדים מגזענות?

הנבואה עוזרת לאדם לדעת את הנעלם: מה שהיה ומה שיהיה. האם נבואה היא סקרנות?

לעילוי נשמת נתנאל ברוך בן יונתן ז"ל

לא אמר החבר: הנה גדיו הענין הטבעי התחייבו התזונה והגדול וההולדה, וכוחותיהם וכל ד' מדרגות תנאיהם, והתחידו בזה הצמחים ובעלי החיים מפלעדי האדמה והאבנים והמחצבים והיסודות.

לב אמר הפוזרי: זה פלל שצריך פרוט, אבל הוא אמת.

לג אמר החבר: ובענין הנפשי התחידו בעלי החיים פלם, והתחייבו ממונו תנועות ורצונות ותכונות וחוששים נראים ונסתרים וזולת זה.

לד אמר הפוזרי: גם זה אין דחיה לו.

לה אמר החבר: ובגדיו הענין השכלי התחיד המדבר מפלל בעלי החיים, והתחייב ממונו תקון המדות, ואחר כן תקון הבית, ואחר כן תקון המדינה, והיי ההנהגות וחקים מנהגיים.

לו אמר הפוזרי: גם זה אמת.

לז אמר החבר: ואיזו מדרגה היא למעלה מזו?

לח אמר הפוזרי: מדרגת החכמים הגדולים.

לט אמר החבר: איני רוצה אלא מדרגה שתבדיל את בעליה הבדל עצמי, פהבדל הצומח מן הדומם והבדל האדם מן הבהמה, אבל ההבדל ברב ומעט אין לו סוף, מפני שהוא הבדל מקרי, ואינו מדרגה באמת.

מ אמר הפוזרי: אם כן אין מדרגה במוחשיות אחרת האדם.

מא אמר החבר: ואם נמצא אדם שביבא באש ולא תזיקהו, ויעמד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו אור שלא יסבלוהו העינים, ולא יחלה ולא יתש כחו, עד שפאשר גייע אל תכלית ימיו ימות מות בחירי, כמי שיעלה על מטתו לישון ביום ידוע ובשעה ידועה, נוסף על ידיעת הנעלם ממה שהיה ויהיה - האין זאת המדרגה הנבדלת בעצם מן המדרגות בני האדם?

מב אמר הפוזרי: אבל זאת המדרגה היא אלהית, מלאכית, אם היא נמצאת, וזה מדיו הענין האלהי, לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי.

מג אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא אשר אין חולק עליו, אשר על ידו נראתה לקחה התחברות האלהות בהם, ושיש להם רבון מנהיגם פרצונו, וכפי משמעתם ומקרים גם כן, וגלה הנעלם, והודיע איך היה חידוש העולם, ויחוס בני האדם לפני המבול ואיר התחוסו אל אדם, ואחר כן המבול, ויחוס שבעים האמות אל שם וחס ויפת בני נח, ואיר נפרדו הלשונות, ואיפה שכן, ואיר צמחו הפולאכות ונבנו המדינות, ומנין שנות העולם מאדם ועד פאן ומפאן ולהבא.

בדיו הענין הטבעי - מחוקי הבריאה השייכים לכוח החיים הטבעי (הביולוגי). **מבלעדי** - מלבד. **וזולת זה** - ודברים נוספים. **המדבר** - האדם (מכונה כך מחמת יכולת הידבור המבטאת יכולת שכלית, וכן יכולת של תקשורת חברתית). **מקרי** - מחמת המקרה ולא הבדל עצמי. **אינו מדרגה באמת** - אינה סיבה להגדיר כמדרגה נפרדת באיכותה. **במוחשות** - בעצמים הגשמיים המושגים על ידי החושים. **ויהיה לפניו** - לפניו שלו. **הנביא** - משה רבינו. **צמחו** - ההתפתחות התרבותית בתעשיית המלאכות.

ביאורים

סעיף מד' ועד סעיף סח' מהווה מעין מאמר מוסגר. בסוף סעיף מג' מזכיר החבר את מניין שנות העולם כידיעה ייחודית הנובעת מנבואת משה רבנו. ידיעה זו מעניינת את מלך כוזר ויוצרת בו סקרנות המביאה לביורור כמה סוגיות עלומות בעולם האמונה. החבר היהודי כורך את הידיעה על אודות ההיסטוריה, שעליה אין מחלוקת בעולם היהודי, באנשי הסגולה אשר השתלשלות קורותיהם המשפחתיות מתוארות בתורה. כלומר, על פי עם ישראל, לימוד ההיסטוריה איננו תחום לימודי אובייקטיבי בלבד, אלא תיאור התולדות הראויות לעניין האלוהי. זוהי ההיסטוריה כפי שהיא משתקפת מבעד לעיניים עבריות. בתחילה היה מדובר ביחידים בעלי סגולה - האבות. לאחר מכן הסגולה הזו התפשטה והופיעה בקרב עם שלם המתפתח ממשפחתו של יעקב אבינו. ניתן לומר שתכלית האבות מופיעה בעם ישראל. האבות הם השורש שממנו צומח העץ המסועף והמרשים שנקרא עם ישראל. השורש נטוע באדמה, מעמיד את העץ ומזין אותו, אך התכלית כאמור היא העץ עצמו, ובנמשל - עם ישראל. נקודה נוספת הנובעת מעיקרון זה היא שמניין ההיסטוריה מתחיל מרגע פגישת האדם עם העולם. סעיפים אלה בספר הכוזרי מלמדים אותנו על הדרך שבה עלינו להתבונן במציאות. האדם מגדיר את נקודת הזמן שבה הוא מתבונן וכך הוא גם משפיע עליה. דרך ההתבוננות הייחודית בהיסטוריה נוכל ללמוד גם על הדרך שבה מתגלה ה'. זהו גם חידושו של עם ישראל בעולם. לספר תהילת ה': 'עם זו יצרת לי תהילתי יספרו' אומר הנביא ישעיהו. זהו הייעוד לגלות על הופעת ה' בהיסטוריה.

הרחבות

1. המבט על ההיסטוריה

זוהי פלא אם יש אצלכם מנין שנים מאמת לבריאת העולם. נראה שהכוזרי והחבר מדברים בשתי שפות שונות; הכוזרי מתלהב מהדיוק המדעי ומהביסוס על בריאת העולם על סמך התאריך ואילו החבר חוזר ומדגיש לפניו את רוח ההיסטוריה שלנו שבנויה לפי אנשים שהם הסגולה. כולם הם אבני דרך בהיסטוריה האנושית. לכל אחד מהם היו עוד בנים אך הסגולה לא עברה דרכם והם נדחקו לשולי היסטוריה. מניין השנים נעשה לפי מעבר הסגולה דרך אנשי הסגולה. החידוש הגדול שלנו שמאז יעקב אבינו נוצר כאן עם שלם שכולו סגולה. דרך דיוק התאריך ההיסטורי הוא מחנך את הכוזרי למבט מעמיק יותר על מאורעות ההיסטוריה.

2. אנוש

ופרוטם מבאר מחיי אדם ושת ונאנוש עד נח... ואלה לפי דבקותם לב אדם וסגולתו. החבר מזכיר את אנוש כאחד מאנשי הסגולה. והדבר מעורר תמיהה שהרי חז"ל אומרים ש"כל המשמר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כאנוש מוחלין לו שנאמר אשרי אנוש יעשה זאת", ומשמע שהוא היה עובד עבודה זרה? בעל קול יהודה עונה מספר תשובות; א. דברי הגמרא מוסבים על דורו של אנוש ולא על אנוש עצמו (שלא כמו הרמב"ם בתחילת הלכות עבודה זרה שכותב ש'אנוש עצמו מן הטועים היה'. ב. יתכן שעברה דרכו הסגולה אך הוא לא היה מאנשי מעלה (כמו תרח אבי אברהם). ג. יש מדרשים חלוקים והוא סבר כמו תרגומו של אונקלוס [בראשית ד, כו] וכן כהאבן עזרא [שם] שכותבים שבדורו של אנוש החלו להתפלל ולא כדרש זה של חז"ל.

שאלות לדיון

החבר אומר שעם ישראל התייחד בכך שדבק כולו בעניין האלוהי. איפה באה לידי ביטוי דביקות זו? הסברו של החבר נשען על סיפור היסטורי. האם סיפור ההיסטוריה חשוב לחיינו? מה הוא תורם לנו?

מד אמר הפוזרי: וזה פלא אם יש אצלכם מנין שנים מאמת לבריאת העולם.

מה אמר החבר: אבל בו אנו מונים, ואין מחלקת בין היהודים בזה מפוזר ועד פוש.

מו אמר הפוזרי: וכמה אתם מונים היום?

מו אמר החבר: ארבעת אלפים וחמש מאות. ופרוטן מבאר מחיי אדם ושת ונאנוש עד נח, ואחר כך שם ועבר עד אברהם, ואחר כך יצחק ויעקב עד משה. ואלה לפי דבקותם לב אדם וסגולתו, ולכל אחד מהם בנים פקלפות, לא דמו לאבות ולא התחבר בהם ענין אלהי, ונמנה מנין השנים באלה האלהיים. והם היו יחידים, לא קהלים, עד שהוליד יעקב שנים עשר שבטים, כלם ראויים לענין האלהי, והחלה האלהיות להמציא בקהל, ובהם מנין השנים. ונאנושו קבלנו ממשה מנין שני מי שקדמם, ויודעים מה שיש ממושה עד עתה.

מה אמר הפוזרי: זה הפרוט מרחיק מחשבה רעה אודות קבץ והספמה, פי דבר פזה לא יסמימו עליו עשרה מבלי שינטשו זה את זה ויגלו סוד הספמתם, או יהדפו דברי מי שציבא לברר אצלם דבר פזה, וכל שכן המונים רבים. ומנין השנים קרוב, אין מקום בו לכזב ולבדיה.

מט אמר החבר: אכן, ואברהם בעצמו היה בהפרד הלשונות, ונשארו וקרוביו בלשון עבר וקנו, ולפיכך נקרא עברי. ובא משה אחריו בארבע מאות שנה, והעולם מלא מהתקזקות החכמות השמימיות והארציות, ובא אל פרעה, ואל חכמי מצרים וחכמי בני ישראל המקיפים אותו והחוקרים אחריו, אשר לא האמינו לו אמונה שלמה כי הבורא מדבר עם אדם, עד שהשמיים דברו בעשרת הדברות. כך היו עמו עמו, לא מסכלותם, אלא מחכמתם, מיראת התחבולות של החכמות השמימיות, וזולת זה ממה שלא יתקיים עם החקירה, כדבר המזויף. והענין האלהי נזהר המזקק, מוסיף עם הנסיון לדינר עוד דינר. ואין דמה שיציר אצלם שהלשונות חמש מאות שנה לפנינו היו לשון עבר לבדה, ונפלה בבבל בימי פלג, ויחיס אמה כזו ואמה כזו אל שם, ואמה כזו וכזו אל חם, וארצותיהן כזו וכזו? היתכן שיהיה היום איש שיציר אצלנו קבץ ביחוסים אמות מפרסמות ובדברי ימיהם ולשונותיהם, ויהיה ספורו אודות פחות מחמש מאות שנה?

אמר הפוזרי: זה בטל, ואין יתכן זה, ונאנוש מוצאים את החכמות בכתבי ידי מחבריהם מלפני חמש מאות שנה. וספור אודות מי שהיה לפני חמש מאות שנה, לא יתכן לכזב בעניניו המפרסמים, כמו היחוסים והלשונות והכתבים.

אמר החבר: ואין לא סתרו את משה במה שפסר, ועמו בודקים אחריו, כל שכן זולתם. אמר הפוזרי: אלו דברים מקבלים, חזקים ומבססים.

מעמד הר סיני - הוכחה לנבואת משה

לפי דבקותם - לפי דבקותם בה'. **לב האדם וסגולתו** - מרכז ועיקר האנושות והחלק הנבחר שבה. **שני מי שקדמם** - היסטוריית האנושות עד ימי משה. **בהפרד הלשונות** - בזמן דור הפלגה כאשר "בלל ה' שפת כל הארץ" [בראשית יא, ט]. **החכמות השמימיות** - חכמות הכוכבים והכישוף. **והארציות** - מדעי הטבע. **המקיפים אותו** - המלווים את משה רבנו. **לא מסכלותם** - הספקות באמונה לא נבעו מטיפשות. **שלא יתקיים עם החקירה** - שעל ידי בירור וחקירה מתגלה שקרו. **מוסיף עם הנסיון וכו'** - מליצה שפירושה: עם הנסיון ערכו עולה [הערת הרב שילת]. **ואין ידמה שיציר אצלם** - כלומר: שהיה אפשר לפתות אותם לחשוב כן, אלמלא שכך היה באמת [הערת הרב שילת]. **וזולתם** - אנשים אחרים, גויים.

ביאורים

שלוש הסוגיות המתבררות בסעיפים אלה ממשיכות את הקו היסודי שאותו למדנו בסעיף הקודם. למדנו על כך שהדרך שאנו מונים את ימי האנושות קשורה באדם המתבונן. בהקשר שלנו, המדובר הוא על עם ישראל, הוא המגלה את תמונת העל ההיסטורית; הוא החושף את הקו האחד החורז בין הדמויות השונות שאליהם מתגלה העניין האלוהי במהלך ההיסטוריה. (מעניין לציין בנוגע לעובדה זו, שההיסטוריה העברית לא נרשמה בצורה מסודרת מן הרגע שבו פסקה הנבואה. כלומר, נקודת המבט על ההיסטוריה קשורה בעם ישראל באופן ישיר להתגלות האלוהית). שלוש הנקודות הנלמדות כאן הן: התגבשות הלשונות, חלוקת הזמן לשבוע והמניין העשורוני. מהו הקו המאחד בין שלוש הנקודות האלה? החבר מסב את תשומת ליבו של המלך אל העובדה המעניינת שבכל שלושת התחומים הללו ישנה מעין הסכמה אוניברסאלית שבשתיקה. כאילו מישוהו קבע מראש שכך העולם יתנהל ויתקיים. מה רוצה החבר ללמד לאור העובדה הזאת? החבר מלמד אותנו לשים לב לכך שישנם עקרונות המוסכמים כיום על האנושות כולה אך נראה שאינם מתחילים ממעשי בני האדם. מקורם של עקרונות אלה הוא מיוצר האדם. ידיעה זו היא מעין מדרגת מעבר המסייעת בידינו להבין שישנה מדרגה עולמית שלא מתחילה ממעשי בני האדם וכשרונה המיוחד הוא להיות קשורים ודבוקים לאלוהים - 'ואתם הדבקים בה' אלוהיכם...' זוהי הבחירה בעם ישראל. בחירה שאיננה מתחילה ממעשינו. לסיום, מקשה הכוזרי ממקורות חיזוניים הודיים - אנו יודעים כיום שאין רצף כרונולוגי בהיסטוריה ההודית. גם בינם לבין עצמם קיימות שיטות שונות לתיארוך ספריהם. כך גם מתוכן הספרים עולה תחושה של חוסר עקביות וחוסר רצינות. מדברים אלה מלמד החבר שישנן קושיות שאין טעם להתייחס אליהן.

הרחבות

1. נושאי הפסקה

נראה שהחבר סוטה מהנושא המרכזי של בחירת עם ישראל ונוגע במספר נושאים שנראים צדידים; א. התפתחות הלשונות. ב. שבוע בן שבעה ימים. ג. המניין של עשרה. אך כל אלו מרגילים את אוזנו של מלך כוזר לכך שיש "עניינים שהשתרשו בעולם באופן התפתחותי בתהליך ארוך... אין לנו שליטה על מהלכים אלה אך דרך ההתבוננות בהם אני מתרגלים לראות ולהבין את המשמעות של הופעת שם ה' בעולם לאט לאט ובהדרגה" (הרב שלמה אבינר, פירוש לכוזרי א, עמוד 173) ומכאן להבנה על מציאות עם קדוש כחלק מהופעת שם ה' בעולם.

2. התפתחות הלשונות

האם אָתָּה סָבוּר שֶׁהַלְשׁוֹנוֹת קְדוּמוֹת. הכוזרי אומר שמצד אחד נראה לו שהשפות התפתחו במהלך השנים אך מצד שני אינו רואה אף שפה שנוצרת, אלא כל השפות בימינו התקבלו מהדורות הקודמים. את התופעה הזאת אומר החבר אפשר להסביר בכך שהייתה פעם שפה אחת לכלול, לשון הקודש, השפה העברית. בשפה זו דיבר כל העולם. לאחר דור הפלגה התרחקו העמים זה מזה ונוצרו הלשונות. השפות לא יכלו להתפתח אם לא הייתה לפני כן שפה שבה התקשרו. הדבר מעיד שהבורא חידש את העולם וברא אותו, נתן את שפת הקודש לאדם הראשון וצאצאיו ולבסוף הגיעה לאברהם אבינו. [ועיין מלחמות ה' לרלב"ג מאמר ו חלק א פרק טו שמאריך בעניין זה].

3. המספר עשר

איִזָּה טֵבַע מְבִיא לְעַמֵּד בְּעֵשְׂרָה. במאמר ד פסקה כז החבר ממשיך לדבר על מספר זה וכותב: "לא תגיע אלי בדרכים האלה, אך במי ששמתיו שליח ביני ובין ברואי, רוצה לומר הנביאים והתורות האמיתיות. והוגדר בספר הזה (ספר יצירה) בסוד העשרה האחדים שמסכימים עליהם במזרח ובמערב, מבלתי שיביא אל זה טבע ולא יכריעם שכל, אבל סוד אלהי".

שאלות לדיון

החבר מתייחס כאן לסוגיית קדמות הלשונות. מה משמעות השפה לחיינו? מה אנחנו מנסים להביע כשמדברים ב'סלנג'?

החבר מזכיר נתונים תרבותיים בסיסיים המשותפים לכל בני האדם. מה המשמעות של השיתוף בין שונים? האם ישנה השפעה חיובית מהיותנו 'כפר גלובלי'?

הצלחת הדר בת רבקה

גג אָמַר הַחֲבֵר: הָאֵם אָתָּה סָבוּר שֶׁהַלְשׁוֹנוֹת קְדוּמוֹת, אִין רֵאשִׁית לָהֶן?

נד אָמַר הַפּוֹרֵר: לֹא כִי, אֶלָּא הֵן חֲדָשׁוֹת, מְסַכֵּם עֲלֵיהֶן, מוֹרָה עַל זֶה חֲבוּרָן מִן הַשְּׁמוֹת וְהַפְּעָלִים וְהַמְלּוֹת, וְאֶלָּה מִן הָאוֹתִיּוֹת הַלְקוּחוֹת מִמוֹצְאֵי הַדְּבוּר.

נה אָמַר הַחֲבֵר: הָרֵאשִׁית בּוֹדָה לְשׁוֹן מְלַבּוֹ אוֹ שְׁמַעְתָּ עֲלָיו?

נו אָמַר הַפּוֹרֵר: לֹא רֵאשִׁיתִי וְלֹא שְׁמַעְתִּי, וְאִין סִפֵּק שֶׁהֵן הַתְּהוּוֹ בְּדוֹר מִן הַדּוֹרוֹת, וְלֹא הֵיִתָּה לִפְנֵי כֵן לְשׁוֹן שְׁמַסְכֵּם עֲלֵיהֶן, מִהַסְּפָמַת עִם זֹלַת עִם עַל לְשׁוֹן.

זו אָמַר הַחֲבֵר: הַשְּׁמַעְתָּ עַל אִמָּה הַחֹלְקַת בְּשָׁבוּעַ הַיְדוּעִי, שֶׁהִתְחַלְתוּ מִיּוֹם רֵאשׁוֹן הַשְּׁבוּעִי וְהִשְׁלַמְתוּ בְּשַׁבָּת? וְהָאֵם יִתְכַן שִׁישׁוּ בְּזֶה אֲנִשִּׁי סִין עִם אֲנִשִּׁי הָאִיִּים הַפְּעַרְבִּיִּים מִבְּלִי הַתְּחִלָּה וְאִסְפָּה וְהִסְפָּמָה?

זח אָמַר הַפּוֹרֵר: לֹא יִתְכַן זֶה אֶלָּא בְּהַסְפָּמָה מִן הַפֶּלֶל, וְזֶה רְחוּק, אוֹ שִׁיְהִי הָאֲנָשִׁים כָּלָם בְּנֵי אָדָם, אוֹ בְּנֵי נֶחַ, אוֹ אַחַר זֹלַתְם, וְיִהְיֶה הַשְּׁבוּעַ מְקַבֵּל אֶצְלָם מֵאֲבֵיהֶם.

נט אָמַר הַחֲבֵר: זֶה רְצִיתִי. וְכֵן גַּם מְנַן הָעֵשְׂרָה, מְסַפְּיִים בְּנֵי הָאָדָם עֲלָיו בְּמִזְרַח וּבְמִעֶרֶב. הַסְפִּירָה הָעֵשְׂרוֹנִית אִיזָּה טֵבַע מְבִיא לְעַמֵּד בְּעֵשְׂרָה, אֵם לֹא מְפַנֵּי שֶׁהוּא מְקַבֵּל מִמֵּי שֶׁהִתְחַיֵּל בּוֹ?

ס אָמַר הַפּוֹרֵר: אִיךְ אִין מְפַרֵיעַ לְאִמוּנָתְךָ זֹ מַה שְׁמַסְפֵּר עַל אֲנִשִּׁי הַדּוֹ כִּי יֵשׁ אֶצְלָם שְׂרִידִים וּבְנֵינִים, שְׁבָרוּר לָהֶם כִּי הֵם בְּנֵי אֶלֶף אֶלְפִים מִן הַשָּׁנִים?

סא אָמַר הַחֲבֵר: הִיָּה זֶה מְפַרֵיעַ לְאִמוּנָתִי אִלוּ נִמְצָאָה דְעָה מְדִיקָת, אוֹ סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים שְׁמַסְפִּימִים עֲלָיו הַמּוֹן עִם בְּלִי מַחְלָקַת. וְלֹא יִמְצָא זֶה, אֶלָּא הֵם אִמָּה מְזַנְחָת, וְאִין אֶצְלָם דְּבַר בְּרוּר, וְהֵם מְכַעִיסִים אֶת אֲנִשִּׁי הַדְּתוֹת בְּכִגּוֹן אֶלָּה הַדְּבָרִים, כְּמוֹ שֶׁהֵם מְכַעִיסִים אוֹתָם בְּצַלְמֵיהֶם וְטִלְסָמְאוּתֵיהֶם וְתַחְבּוּלוּתֵיהֶם וְאוֹמְרִים שֶׁהֵם מוֹעִילִים לָהֶם, וְלוֹעֲגִים לְמִי שְׁאוֹמֵר כִּי יֵשׁ אֶצְלוֹ סֵפֶר מֵאֵת אֱלֹהִים. וְהַנְּחָה זֹ מְצוּיָה בְּסִפְרִים מְעֻשִׂים, חֲבָרוּם יְחִידִים מְבַנֵּי אָדָם, יִתְפַתֵּה לָהֶם חֲלוּשׁ הַדְּעַת, כְּקֶצֶת סִפְרֵי הָאֶצְטִגְנִינִים שְׁמַנִּיחִים בָּהֶם תְּאָרִיכִים שֶׁל עֵשְׂרוֹת אֶלְפֵי שָׁנִים, אוֹ כְּמוֹ סֵפֶר הָעֵבְדוּהַ הַנְּבִטִית שֶׁקּוֹרְאִים בּוֹ שְׁמוֹת יְנַבּוּשָׁאָר וְצַגְרִית וְדוֹאָנִי, חוֹשְׁבִים שֶׁהֵם הִיוּ לִפְנֵי אָדָם, וְשִׁנְבוּשָׁאָר הוּא מוֹרוֹ שֶׁל אָדָם, וְהַדּוּמָה לָזֶה.

מוסכם עליהם - בני אדם המציאו מילים וסיכמו ביניהם, כדי לבטא את דעתם ורצונם. **מוציא הדיבור** - הלשון, הגרון, החיך וכדו' המפיקים את צלילי האותיות. **בודה** - ממציא. **מהסכמת עם זולת עם** - הסכמה של כל עם ועם על לשונו. **החולקת בשבוע** - המונה באופן שונה את הזמן ללא חלוקה לשבועות (של שבעה ימים). **מניין העשרה** - הספירה העשורנית שאנו מורגלים בה. **איזה טבע מביא** - מהו הגורם. **לאמונתך זו** - המסורת של הדורות מבריאת אדם הראשון וממילא שנות קיום העולם. **טלמסאותיהם** - קמעות או פסלים קטנים.

ביאורים

החבר אמנם דחה את הקושייה שקיימת על אודות המסורת היהודית ממקורות אלייליים קדומים, אך עדיין נותרת השאלה כיצד יתמודד עם מקורות רציונאליים, מקורות שלכאורה אין חולק על אמיתותם. מלך כוזר מקשה מתוך הידיעות הפילוסופיות שהיו מקובלות בעת העתיקה, למשל, כדברי הפילוסוף אריסטו על כך שהעולם איננו נברא אלא הוא קדום (דעה זו הושמה גם בפיו של הפילוסוף בתחילת המאמר). הרי דבריו של אריסטו הם דברים שכליים ואם כן כיצד ניישב סתירה זו בין המסורת היהודית לדברי אריסטו? כיום, ידוע לנו בוודאות כי דבריו של אריסטו אינם אמת מוחלטת, לכן שאלה זו אינה קשה עבורנו, אך כאן מברר עבורנו ריה"ל עוד עיקרון יסודי וחשוב. כפי שלמדנו גם בסעיפים הקודמים, היסוד שעליו חוזר ריה"ל לאורך כל החיבור הוא שישנו הבדל מהותי בין ידיעות אנושיות לבין התגלות אלוהית. גם החכמה הגדולה ביותר, עדיין איננה חורגת מגדר החכמה. גם החכם הגדול ביותר איננו מגיע למדרגת הנבואה. על כן, אומר ריה"ל, אין להאשים את הפילוסופים בכך שאינם מסכימים למסורת משום שהיא לא הייתה בידם. ממש כשם שלא נאשים את מי שלא נודע לו על כוח המשיכה. חוסר ידיעתו נובע מכך שלא היה משהו שיעביר לו מידע זה. לכן, גם אם הוא טעה וסבר שישנו כוח אחר שגורם למשיכת החפצים לקרקע, כשם שמקובל היה במדע הקדום, לא נאשים אותו. האם זוהי סיבה לכך שלא נאמין לדבריו? ממשיך להקשות המלך. כאן מסביר החבר שהסיבה להסברם של הפילוסופים נבע מחוסר ידיעה. אך לנו, שיש ידיעה שהועברה במסורת, אין צורך בידיעות מסופקות שכאלה. העיקרון החשוב שאותו מלמד ריה"ל הוא שלא תיתכן סתירה אמיתית בין האמונה לידיעות השכליות שלנו. הסיבה לכך היא שוב - הידיעה הברורה שמקור שניהם הוא אחד. ה' אחד.

הרחבות

1. האם היהדות יכולה להשלים עם הסבר "קדמות העולם"?

ואף אם יצטרך בעל תורה להשלים ולהודות בהיילי קדמון... אין בזה פגם באמונתו. הרב קוק התייחס ליחסה של היהדות לשאלת קדמות העולם: "הקדמות במונחה האריסטו, בתור חיוב של מושכל ממשכיל, אינה קוצצת כל כך את ענפי המוסר, כמו קדמות החומר הקדום בלא שום התחלה רוחנית חיובית" [שמונה קבצים, קובץ א, תמו].

הרב קוק מסביר שלפי ההסבר השני, יכולה להיות הצדקה לתופעות של רע, שהרי ניתן לומר שתופעות אלו הגיעו מתוך השתלשלות מהחומר הקדום. ואילו להסבר הראשון, כיוון שהכול משתלשל מיסוד רוחני טוב, מציאות רוחנית זאת של טוב מחייבת להגיע לטוב. לפי זה כתב הרב קוק: "והכוזרי שאמר שאין פגם באמונת חומר קדום, ראוי לומר שהוא דוקא אם הוא ברעיון של התחייבות על דרך עילה ועלול מהסיבה הראשונה, שאז אינה מהרסת בזה את החלטת המוסר".

אולם הרב קוק העדיף את גישתו של הרמב"ם השולל מכל וכל את הקדמות: "הבינה החודרת הישראלית נוקבת בזה את התהומות עוד יותר מההרגשה, שיכולה לפעמים מפני הצד החלש שלה לספוג איזה רוח זר. בזה הפרט נתעלתה בינתו הקרה של המורה על שירתו היוקדה של הכוזרי. שהראשון הכיר בריחוקה של החומריות הקדומה בכל גוניה... במקום שההרגשה של הכוזרי לא הגיעה, וחשב לדבר בלתי פוגם באמונה מחשבה של חומר קדום" [שמונה קבצים, קובץ ו, קפח].

שאלות לדיון

לפי דברי החבר טעותם של הפילוסופים נובעת מכך שהם לא ירשו חכמה. לכאורה חכמה היא דבר שנמדד בשכל. איך ייתכן שהיא תהיה תלויה במסורת?
 החבר אומר כי התורה לא תסתור את השכל. איך צריך להתייחס למצווה או לדברי חכמים שאיננו מבינים?

שאלת הקדמות והחידוש

סג אמר הפורר: נניח שאני טענתי פנגדך באספסוף, ובעם שאינם מסכימים על דבר אחד, והיטבת להשיב. ומה זה תאמר בפילוסופים, והם במחקר ובדקדוק במקום שהם, והספיו על הנצחיות והקדמות לעולם, ואין זה עשרות אלפים ולא אלפי אלפים, אלא מה שאין לו תכלית.

סג אמר החבר: לפילוסופים יש התנצלות, מפני שהם היו עם שלא ירשו חכמה ולא דת, כי הם יננים, ויין מבני יפת שוכני הצפון, והחכמה הבאה בירשה מאז אדם, והיא החכמה הנעצרת על ידי ענין אלהי, אינה אלא בזרע שם אשר הוא סגלת נח, לא סרה החכמה ולא תסור מן הסגלה ההיא מאדם. ואמנם התחילה החכמה ביון מעת התגברות כחם, ונענתקה החכמה אליהם מפרס, ואל פרס מן הפשדים, ועמדו בהם הפילוסופים המפרסמים בתקופת שלטונם, לא לפני כן ולא אחרי כן, ומעת שעבר השלטון לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפרסם.

סד אמר הפורר: וכי זה מתייב שלא נאמין לאריסטו בחקמתו?

סה אמר החבר: כן, כי הוא הטריח שכלו ומחשבתו מפני שלא היתה בידו מסרת מפני שאמין בקבלתו, והגה בראשית העולם ואחריתו, והיה קשה על מחשבתו לצייר ההתחלה, כמו שהיתה קשה גם הקדמות, אבל הכריע במחשבתו גרידא לצד הקשיו הנוטים אל הקדמות, ולא ראה לשאל על דברי ימי מי שהיה לפניו, ולא היאך נתחסו בני אדם. ואילו היה הפילוסוף באמה שבה היה יורש מקבלות ומפרסמות שאינו יכול לדחותם, היה מתעסק בהקשיו ובמופתיו לבסס החדוש, עם קשיו, כאשר בסס את הקדמות, אשר היא יותר קשה לקבלה.

סו אמר הפורר: וכי יש במופת הקרעה?

סז אמר החבר: ומי הביא לנו מופת בפשאלה הזאת? חלילה לאל שתבוא התורה במה שדוחה מראה עינים או מופת, אבל תבוא בנפלאות ושנוי המנהגים, בבריאת עצמים או בהפיכת עצם לעצם אחר, להורות על בורא העולם ויכלתו לעשות מה שירצה בעת שירצה. ושאלת הקדמות והחדוש נעלמה, וראיות שתי הטענות שקולות, ותכריע החדוש הקבלה מאדם ונח ומשה בנבואה, אשר היא יותר נאמנה מן ההקש. ואף אם יצטרך בעל תורה להשלים ולהודות בהיילי קדמון ועולמות רבים קדם העולם הזה, אין בזה פגם באמונתו שהעולם הזה קדם מזמן ידוע וראשני האנשים בו אדם ונח.

באספסוף - קבוצה קטנה ומוזנחת מאנשי הודו. **במקום שהם** - לפי דרגתם ומעלתם. **אין לו תכלית** - אין סופי, נצחי. **הנעזרת על ידי** - דבר ה' הנבואי המגלה לנו את נסתרות הבריאה. **והגה** - התבונן בשכלו. **לציייר ההתחלה** - לחשוב שלעולם יש התחלה, יש מאין. **לצד הקשיו** - על פי סברותיו. **וכי יש במופת הכרעה** - כלומר: האם על דבר שהוכח במופת ראוי לומר שפלוני החכם הכריע לצידו, כלומר: נטה לחשוב שהוא הנכון [הערת הרב שילת]. **בשאלה הזאת** - האם העולם נברא או קדמון. **שתבוא התורה** - שתגיד התורה. **בהיילי קדמון** - שהעולם נוצר מתוך חומר גלם קדמוני. **קדם מזמן ידוע** - הוא הזמן שהתורה מודיעה על בריאת העולם.

יתרון המסורת על הפילוסופיה

